

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK, SOSYAL VE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON ECONOMIC, SOCIAL AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY: THE CASE OF TURKEY

Fatih EKMEKÇİ

Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ftekmekci@yaani.com ,
Kayseri/Türkiye, ORCID ID: 0009-0008-4118-4148

Prof. Dr. Hayriye ATİK

Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, atik@erciyes.edu.tr ,
Kayseri/Türkiye, ORCID ID: 0000-0001-7480-080X

ÖZET

Dünyada küreselleşmenin giderek artan bir durum halini alması ile birlikte dünyada bulunan pazarlara da erişim kolay bir hal almıştır. Durumun böyle olması çok uluslu şirketlerin ortaya çıkmasına ve farklı ülkelere yatırımın önünü açmıştır. Böylece dolaysız yabancı sermaye yatırımları ortaya çıkmış ve zamanla artmıştır. Yatırımların artması ile birlikte, yatırımı alan ülke de bulunan faktörler üzerinde oluşturduğu etki de merak konusu olmuştur. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, 1990-2019 yılları arasında Türkiye’de dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik üzerine etkisini zaman serisi analizi ile ortaya çıkarmaktır. Araştırmada, dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının; ekonomi üzerindeki etkisi için GSYİH, sosyal sürdürülebilirlik üzerine etkisi için sosyal harcamalar ve çevre üzerindeki etkisini incelemek için karbon emisyonu(CO2) değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca kontrol değişkeni olarak da ticaretin GSYİH içerisindeki payı kullanılmıştır. Veriler üzerinde yapılan analiz yöntemlerinde ilk olarak Johansen Jusellius eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Daha sonra yapılan testin sağlamlasını yapmak yani etkinin aynı yönlü olduğunu ortaya koymak için D-OLS ve FM-OLS analizleri yapılmıştır. Yapılan tüm analizler sonrasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik üzerine etkisinin pozitif olduğu belirlenirken, çevresel sürdürülebilirlik üzerine olan etkisi ise negatif olarak belirlenmiştir.

51

Anahtar Kelimeler: Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik Sürdürülebilirlik, Sosyal Sürdürülebilirlik, Çevresel Sürdürülebilirlik, Johansen Jusellius Eşbütünleşme Testi, D-OLS, FM-OLS

ABSTRACT

With globalization becoming an increasing situation in the world, access to markets in the world has become easier. This situation paved the way for the emergence of multinational companies and investment in different countries. As a result, foreign direct investments emerged and increased over time. With the increase in investments, the impact on the factors in the country receiving the investment has also been a matter of curiosity. In this context, the aim of this study is to reveal the impact of foreign direct investment on economic, social and environmental sustainability in Turkey between 1990-2019 through time series analysis. In the study, the variables of GDP for the impact of FDI on the economy, social spending for its impact on social sustainability and carbon emission (CO2) for its impact on the environment were used. In addition, the share of trade in GDP was used as a control variable. Johansen Jusellius cointegration analysis was performed first in the analysis methods performed on the data. Then, D-OLS and FM-OLS analyses were conducted to verify the robustness of the test, that is, to show that the effect is in the same direction. After all analyses, the impact of FDI on economic and social sustainability is found to be positive, while its impact on environmental sustainability is found to be negative.

Keywords: Foreign Direct Investment, Economic Sustainability, Social Sustainability, Environmental Sustainability. Juhansen Jusellius Cointegration Test, D-OLS, FM-OLS

GİRİŞ

Son yıllarda sermayenin ciddi bir şekilde küreselleşmesi ile birlikte ülkeler arasındaki iktisadi sınırlar ortadan kalkmıştır. Teknoloji, ulaşım, bilgi gibi birçok önemli etkenin de ilerlemesi ile birlikte sermayenin hareketi daha kolay bir hal almıştır. Bu durumun getirdiği sonuç ise her ülke potansiyel bir pazar olmuştur. Yani gelişmiş ülkelerdeki çok uluslu şirketler, karlarını arttırmak ve daha fazla büyümek için kendi yerel piyasaları ile yetinmeyip farklı ülke pazarlarına yönelebilmeye fırsatı bulmuşlardır.

Gerçekleşen bu durum sadece gelişmiş ekonomilerin dışında gelişmekte olan ekonomiler için de bir fırsat olmuştur. Tasarruf açığı, cari açık, yüksek döviz kurları gibi birçok ekonomik sorun ile boğuşan ve ekonomilerini geliştirmek isteyen ülkeler, bu yatırımları çekerek var olan sorunları daha kolay şekilde aşabilme fırsatı bulmuşlardır. Bu yönüyle doğrudan yabancı sermaye yatırımları hem gelişmiş ekonomiler için hem de gelişmekte olan ekonomiler için büyük bir önem taşımaktadır.

Dünya genelinde yaygın bir hale gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ülkeler üzerine olan etkilerini incelemek önem taşımaktadır. Çünkü gerçekleşen yatırımlar belli sonuçları doğurmaktadır. Bu sonuçlar insan hayatının birçok önemli noktasına direkt olarak etki etmektedir. Bu önemli noktaların başında gelen; ekonomi, sosyal hayat ile çevre gibi faktörlerin nasıl etkilendiği, önemi ve ortaya çıkacak sorunlar karşısında nasıl davranılması gerektiği konusunda Türkiye adına çalışma yapılması ve bahsi geçen konular özelinde politikaların belirlenmesi adına önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik üzerine olan etkisini incelemektir. Bu inceleme zaman serisi analizi yardımıyla yapılmıştır. Zaman serisi yönteminde 1990-2019 yılları arasındaki veriler üzerinde öncelikle; Johansen Juselius Eş-bütünleşme testleri ardından D-OLS ve FM-OLS testleri yapılarak etki incelenmiştir. Bu analiz sayesinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ekonomiyi, sosyal yaşamı ve çevreyi hangi yönde nasıl etkilediğini tespit edilmeye çalışılmıştır. Üç ayrı değişkenin aynı anda inceleme altına alınması ayrıca literatürde direkt olarak sosyal sürdürülebilirlik üzerine çalışma olmamasından dolayı hem teorik hem de ampirik literatüre katkı yapacak bir çalışmadır.

Makale üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra çalışmanın birinci bölümünde, doğrudan yabancı sermaye yatırımları teorik ve kavramsal açıdan açıklanmıştır. Burada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yanında diğer yabancı sermaye yatırımlarından da bahsedilmiş ve bu yatırımlar arasındaki fark anlatılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, Türkiye’deki tarihine, gelişimine kronolojik olarak değinilmiştir. Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları üç ayrı tarih aralığında açıklanmıştır. Bunlar; 1980 öncesi, 1980 yılı ve 1980 sonrası Türkiye olarak incelenmiştir. Üç ayrı aralığa alınmasının sebebi açıklanmış ve önemli detaylar hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, ilk başta doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının; ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik üzerine olan etkisi ile alakalı literatüre yer verilmiştir. Daha sonra ekonometrik analiz için oluşturulan veri seti, model ve değişkenler hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında ise kullanılacak yöntem hakkında bilgi verilmiştir ve son olarak elde edilen bulgular rapor edilmiştir.

Çalışmada sonuç ve öneriler kısmında ise, elde edilen net sonuçlar değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda ise politika koyuculara önerilerde bulunulmuştur. Son olarak ise daha sonra konu hakkında çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için yapılabilecek çalışma konusu hakkında bilgi verilmiştir.

TEORİK VE KAVRAMSAL AÇIDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Yabancı sermaye yatırımları, günümüzün en önemli ekonomik alanlarından bir tanesidir. Çünkü sosyal bir varlık olan insanın, içinde yaşadığı kara parçası olan ülkesini, yaşamını, hayatını etkileyen son derece ciddi etmenlerin başında gelmektedir. Özellikle tasarruf yapamayan veya var olan ekonomik gücünü daha da güçlendirmek isteyen ülkelerin, şirketlerin, insanların başvurduğu kazanım yollarından bir tanesidir. Bu yönüyle bu kavramın açıklanması önem taşımaktadır.

Yabancı sermaye yatırımları, genel olarak var olan sermayenin ülke dışına çıkarılması ya da ülke içine alınması olarak tanımlanabilir. (Acar, 2016, s.94). Bunun gerçekleşmesinin birçok sebebi olabilir fakat bu durumun ana kaynakları daha fazla; ucuz işçilik, güvenlik, pazar uygunluğu, daha serbest kurallar, politikalar vs. olarak sıralanabilir. Sermaye yatırımları genelde küçük ülkeden büyük ülkeye değil, büyük ülkeden küçük ülkeye gerçekleşmektedir. Sanayi ya da hizmet sektörü ile uğraşan gelişmiş ülkeler zamanla artan sermayeleri sonucu sermaye bolluğu yaşamaya başlarlar. Bu durum sonucunda belirtildiği gibi firmalar kendileri için uygun olan yani maliyetini düşürecek olan veya daha farklı amaçlar doğrultusunda kendi işine yarayan ülkelere sermaye aktarımına başlar. Yabancı sermaye yatırımları sadece yatırımcı açısından fayda sağlamamaktadır, aynı zamanda yatırımı alan taraf için de birçok fayda sağlamaktadır. Bu çalışmanın amaçlarından bir tanesi de bu faydalara atıfta bulunmak, bu faydaları ortaya çıkarmaktır.

Yabancı sermaye yatırımları iki başlık altında gerçekleşmektedir. Bunlar; uluslararası dolaysız yabancı sermaye yatırımları ve uluslararası dolaylı yabancı sermaye yatırımlarıdır.

a) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları:

Seydioğlu'na (2007) göre dolaysız yabancı sermaye yatırımları kalıcı yatırımlardır kısa vadeli veya değişkenlik gösteren yatırımlar değildir yani uzun vadeli yatırımlardır. Bunun sebebi yatırımı yapan firmanın, yatırım yaptığı ülkede yerleşmesidir. Yerleşmeden kasıt ise; fabrika açmak, şube açmak, taşınmaz almak, altyapı oluşturmak gibi yatırımlar yapmaktır. Dolaysız yabancı sermaye yatırımı yapılan ülkelerde risk durumu yatırımcıyı çok fazla etkiler ve yatırımcı bu minvalde doğru kararlar vermelidir. Çünkü dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında yatırımcı, yatırım yaptığı ülkeden istediği anda ve zamanda çıkış yapamaz. Yatırımını yaptığı ülkenin belli yasaları, kuralları vardır, yatırımcının çalıştırdığı işçileri, araçları, makineleri vardır. Bu kadar malzemenin hepsi bir anda geri alınamaz veya satışı gerçekleştirilemez bu yüzden dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında yatırımcılar, yatırım bölgelerini dikkatli ve özenle seçerler.

b) Dolaylı Yabancı Sermaye Yatırımları:

Dolaylı yabancı sermaye yatırımları isminden de anlaşılacağı üzere yatırımın direkt olarak yapılmadığı, yani yatırımın yapılacağı ülkeye fiziksel olarak bir fabrika vb. yerleşkelerin kurulmadığı bunların yerine hisse senedi, tahvil alımı gibi yollarla yapılan portföy yatırımlarıdır. Dolaylı yabancı sermaye yatırımlarında kısa, orta ve uzun vadeli sermaye yatırımları mevcut olmaktadır. Bu bağlamda bir yıldan az ise kısa vadeli, bir yıldan fazla ve beş yıldan az olan yatırımlar orta vadeli iken beş yıldan daha fazla vadeli olan yatırımlar uzun vadeli yatırımlar olarak geçmektedir. (Ağır & Rutbil, 2019, s. 288). Yatırımı yapanın, yatırım alan ülkeye döviz kazandırma gibi bir faydası bulunurken, yatırımcının kendisi ise faiz ile temettü geliri elde etmektedir.

Genel olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dolaylı yabancı sermaye yatırımlarından bahsedildikten sonra ikisi arasındaki farkları incelemek çalışmanın derinliği açısından önem taşımaktadır.

- En önemli farklardan bir tanesi dolaysız yabancı sermaye yatırımları uzun, dolaylı yabancı sermaye yatırımları ise kısa vadeli yatırımlardır. (Eğilmez, 2016).
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında genellikle üretim temelli bir yatırım söz konusudur. Yani yabancı firma yatırım yapacağı ülkeye üretim tesisi gibi benzer yerleşkeler kurarken dolaylı yabancı sermaye yatırımlarında böyle bir durum söz konusu değildir. (Eğilmez, 2016).
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımları çok uluslu şirketler tarafından yapılırken. Dolaylı yabancı sermaye yatırımları ise yatırımcı kimliği olan herkes tarafından yapılabilecek bir şeydir.
- Dolaylı yabancı sermaye yatırımları, dolaysız yabancı sermaye yatırımlarına göre daha risksiz yatırımlar oldukları için dolaysız yabancı sermaye yatırımlarına oranla daha yaygın bir yatırım çeşididir.

- Dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında yatırımcılar, yatırım yaptığı ülkeye bilgi, teknoloji gibi geliştirici kalemler götürüp gelişmekte olan yatırım ülkesine destekte bulunabilir diğer yandan dolaylı yabancı sermaye yatırımlarında ise sadece para(sermaye) girişi gerçekleşir.

Çalışma Türkiye özelinde ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde incelendiği için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, Türkiye'deki gelişimi hakkında bilgi vermek ayrıca önem taşımaktadır.

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE TÜRKİYE

Türkiye, gerek siyasi gerek sosyal birçok sebepten dolayı sürekli olarak dalgalanmalara maruz kalmış ve ekonomide bir türlü istediği sürdürülebilirliği yakalayamamıştır. Durumun böyle olması Türkiye'nin kendi kendine yetememesi yani tasarruf açıklarının oluşması, döviz kurunun yüksek olması, enflasyonun yüksek olması, dış ticaret açıklarının yüksek oranlarda olması gibi birçok şeye sebep olmuştur. Sıralanan problemleri çözebilecek en güçlü fayda kalemlerinden biride yabancı sermaye yatırımlarıdır.

Bu bölümde, Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımları üç ayrı bölümde inceleme altına alınacaktır. Çünkü Türkiye'de politikalar her dönem aynı olmamıştır. Bu yüzden bölümler; 1980 öncesi, 24 Ocak 1980 ve 1980 dönemi sonrası şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Burada 24 Ocak için ayrıca bir başlık açılmasının sebebi ise o(1980) dönemin, Türkiye Ekonomisi adına ilklerle dolu olmasından kaynaklanmaktadır.

a) 1980 Öncesi Dönemde Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları:

Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının girişine ilk olarak Osmanlı Devleti zamanında rastlanır. Fakat, buradaki ilk giriş dış borçlanma şeklinde gerçekleşir. (Hacaloğlu, 1983, s.5). Daha sonra ise Osmanlı'da görülen yaygın yabancı sermaye yatırımlarının başında demir yolları gelmektedir. Osmanlı'da yaklaşık olarak 12 bin km demiryolu döşenmiştir. Demir yolları; Avrupa, Anadolu ve Mısır'ı da kapsayacak şekilde döşenmiştir. Bu demir yolları Osmanlı'nın kendisine bağlı fakat uzak olan vilayetlere ulaşımı daha kolay hale getirmiştir. Bahsi geçen demir yollarının %90'lık kısmı ise yabancı sermayeye aittir ve burada en büyük paya sahip olan ülke ise Fransa'dır (Tamçelik, 2000, s.487). 1950 Yılına kadar Türkiye'de yabancı sermayeye karşı belirgin bir ilgi bulunmamaktadır. 1950'den sonra yabancı sermayeye ilgi gösterildiğini gösteren en büyük kanıt ise 1951 yılında yabancı sermaye yatırımlarının teşviki amacı ile çıkarılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'dur ve bu kanun, 1954 yılında uygulamaya konulmuştur(Hacaloğlu, 1983, s.5). 1950'li yıllarda başlayan bu ilgi 1980 yılına kadar Türkiye'de çok önemli bir gelişme kaydedememiştir. Bunun böyle olmasının ana sebeplerinin başında 1980 yılına kadar ilgili hukuk mevzuatının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına açık olmayan bir yapıda olmasıdır. (Töre, 2015, s.125).

Türkiye, 24 Ocak 1980 yılından itibaren 24 Ocak kararları adı ile anılan ve yeni bir ekonomik kalkınma planı olan uygulamayla birlikte birçok rejim değişikliğine gitmiştir.

b) 24 Ocak Kararları ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları:

24 Ocak Kararları, Türkiye'nin dünya ekonomilerine kapısını açmasını simgeleyen en önemli kararların başında gelmektedir. Çünkü birçok politikada değişikliğe gidilmiş ve ülkenin o ana kadar çok da alışık olmadığı bir politika benimsemesine sebep olmuştur. 24 Ocak Kararları için iki farklı görüş söz konusudur. Birincisi, dünyaya kapılarını açan ve çağı yakalamaya çalışan bir Türkiye. İkincisi ise dünyaya, yabancı sermaye yatırımları adına kapılarını tek taraflı olarak açan bir Türkiye(Öztürk vd., 2008, s.16). Burada bahsedilen iki görüşten dolayı çalışmanın bu bölümünde 24 Ocak Kararları için bir yer ayırmak önem taşımaktadır.

24 Ocak Kararları, kısa ve uzun vadeli hedefler doğrultusunda dönemin başbakanlık müsteşarı Turgut Özal tarafından IMF'nin istekleri doğrultusunda hazırlanır. Bu kararların kısa vadeli hedefleri; ekonomide atıl olan kapasiteleri harekete geçirmek burada amaç ekonomik büyümeyi

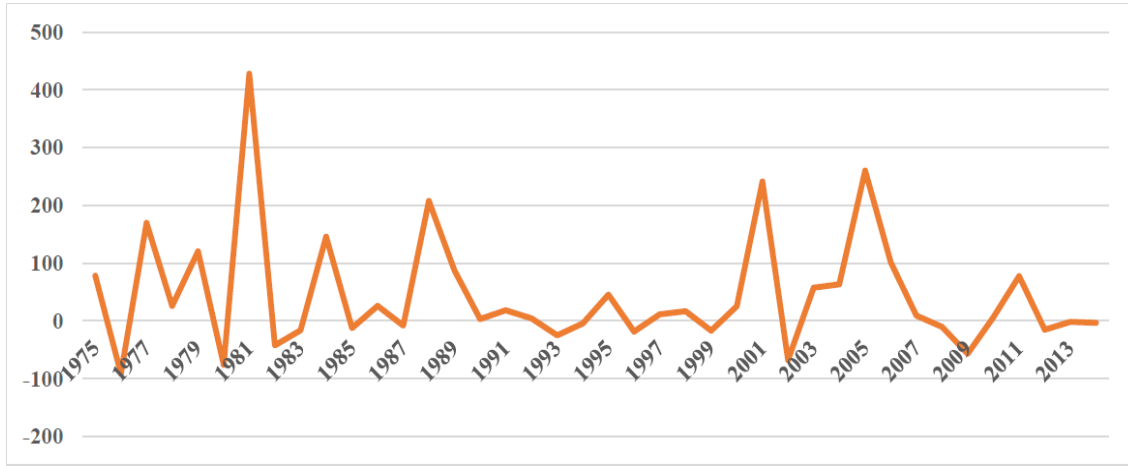
hızlandırmaktır, artan enflasyonu düşürmek ve ödeme güçlüklerini çözmektir. Programın uzun vadeli hedefleri ise; devletin ekonomiye müdahalesini azaltmak, kamu kesimini azaltmak ve toplumun çoğu tarafından bilinen en çok ön plana çıkan hedeflerden birisi olan özelleştirme(Öztürk vd., 2008, s.17).

Programın hedefleri doğrultusunda aldığı kararlardan çalışma konusunu ilgilendirenler aşağıda sıralanmıştır.

- Sabit kur yumuşatılmış böylece günlük kur ayarlamalarına geçilmiştir (Öztürk vd., 2008, s.17).
- İthalat kotaları kaldırılmıştır (Öztürk vd., 2008, s.17).
- Yabancı sermayenin ülkeye girişini arttırmak için yeni teşvikler getirildi. Böylece ülkeye, döviz girişi arttı (Eğilmez, 2020, s.229).

İlgili kararlar incelendiğinde kapalı bir ekonomik yapıdan daha açık bir ekonomik yapıya geçildiği anlaşılmaktadır. Bu kararlar neticesinde ülkeye giren yabancı sermayede artış göstermiştir. Bunu Şekil 1 yardımıyla açıkça anlayabilmekteyiz.

Şekil 1 1975-2014 Yabancı Yatırımların Gelişimi (%Değişim)

Kaynak: (Kurt vd., 2019, s.214)

Şekil 1 incelendiği takdirde, 1980 yılında alınan kararlar neticesinde yabancı sermayedeki girişin bir anda yükseldiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

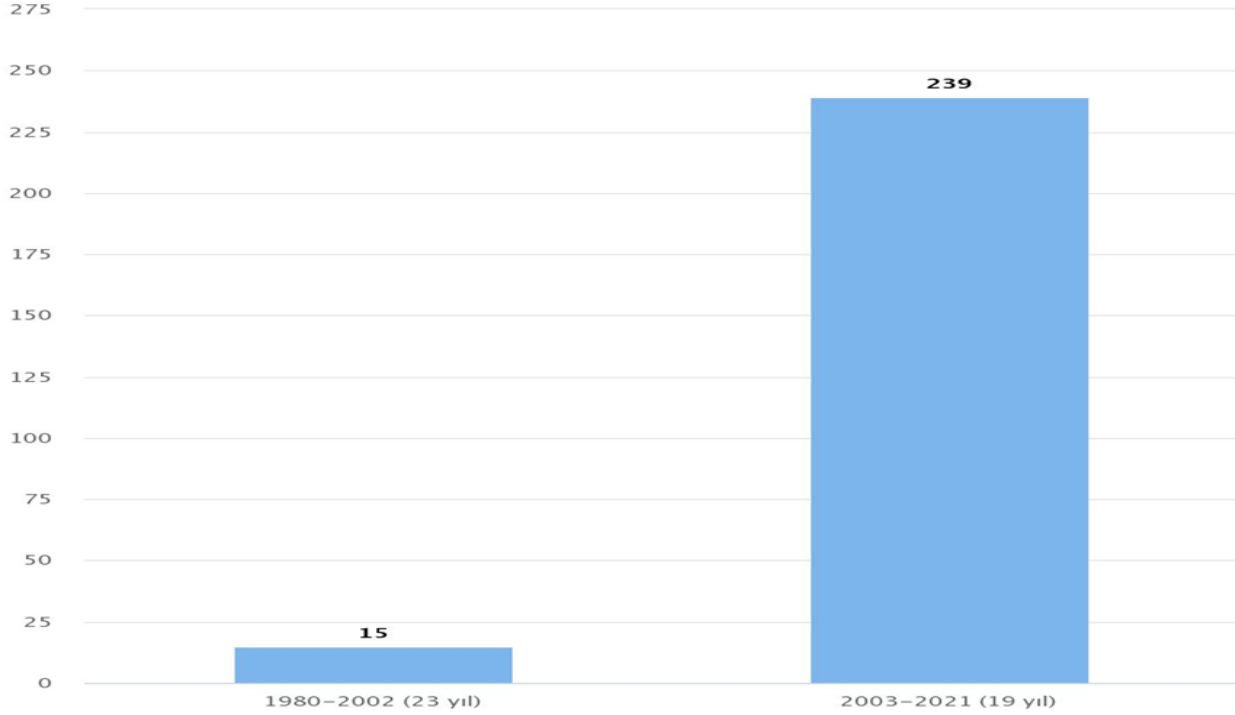
Türkiye ekonomik tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan 24 Ocak Kararları, ne kadar başarılı oldu sorusu tartışmaya açık bir konudur. Alınan yeni kararlar ile dışa açık bir ekonomi halini alan Türkiye, daha önce belirtmiş olduğumuz kısa ve uzun vadeli hedeflerine ulaştı denilmesi büyük oranda yanlış olacaktır. Bunun yanında alınan kararlar, yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif bir etki de gösterdiği doğru kabul edilebilir.

c) 1980 Sonrası Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları:

Türkiye’de, 1980’den önce, çalışmanın önceki kısımlarında belirtildiği üzere çok fazla bir sermaye girişi olmamıştır. Türkiye’nin göze çarpar değişimi ise 1980’den sonra gerçekleşmiştir. Bu durum çalışmanın önceki kısmında bahsedildiği üzere politikalar da farklılıklara gidilmesinden kaynaklanmıştır. Politikaların değişmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde ciddi bir değişime sebep olmuştur. 1950-1980 yılları arasında Türkiye’ye giriş yapan doğrudan yabancı sermaye miktarı 250 milyon dolar iken, 1980-1990 yılları arasında ki kısacık zamanda 10,4 milyar dolar gibi seviyelere çıkmıştır(Lebe & Ersungur, 2011, s.324). Bunun böyle olmasının sebebi 1980 sonrasında doğrudan yabancı sermayeyi ciddi oranda ülkeye girişini sağlamak isteyen bir Türkiye profilinin oluşmasından kaynaklanmaktadır. Bu minvalde 17 haziran 2003 tarihinde yürürlüğe bir kanun girmiştir. Bu kanun, Doğrudan Yabancı Sermaye Kanunu’dur. 4875 Numaralı bu kanun birçok

şeyi kapsarken genel olarak yatırımı yapan yatırımcının, izin ve onay süreçlerini kaldırıp sadece bilgilendirme sistemine geçirmiştir. Bu kanun ile birlikte yatırımcının büyük oranda önünde engel olan bürokrasi kaldırmıştır(Lebe & Ersungur, 2011, s.323). Devlet politikaları, yeni hükümetin de başa gelmesi ile birlikte daha çok dışa açılma ve daha çok yatırım çekme gibi bir sisteme bürünmüştür. Bu politikaların işe yaradığını gösteren ise Şekil 2 'dir.

Şekil 2 Türkiye'ye 2003-2019 Yılları Arasında Yapılan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Kaynak: <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx> Erişim Tarihi: 21.02.2023.

Şekil 2 incelendiği takdirde, 1980 ile 2002 yılları arasında TCMB verilerine göre 15 milyar \$ yatırım çekilmiştir. 23 yılda gerçekleşen yatırımın yaklaşık 16 katı daha fazla bir yatırım ise daha sonraki 19 yılda gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin, 2000 sonrasında çok fazla yatırım almasının çok haklı sebepleri bulunmaktadır. Türkiye, 2000-2001 yıllarında çok ciddi bir krizin içine girmiştir ve bu kriz ile birlikte birçok sorun yaşamıştır. Enflasyon %70'e ulaşmıştır, ekonomi %6 küçülmüştür, bütçe açıkları çok yüksek bir düzeye gelmiştir ayrıca hazine faizleri de gittikçe artmıştır. Dönemin hükümeti bu krizi aşabilmek adına IMF ile birlikte ortak bir programa girmiştir. Program, 3 temel hedef doğrultusunda ilerlemiştir. Bunlar; kamu kesimine malini disiplin sağlanması, crawling peg uygulaması ile döviz kurlarının belirlenmesi, yapısal reformların yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılması(Eğilmez, 2020, s.218). Bu program doğrultusunda alınan kararların yürürlüğe girmesi ile birlikte yabancı sermaye yatırımlarında da artış yaşanmıştır. Bu program başlangıç olsa da 1980'den sonra yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesinde en büyük paya sahip olan politikaların başında 2005 yılında hükümetin, Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerine başlamasıdır. Atılan bu adım ile birlikte Türkiye, çok ciddi yatırımlar çekmeye başlamıştır. Çünkü dünya da çapında örnek gösterilen bir ekonomi, güvenilir bir yatırım limanı olarak görülmeye başlamıştır. Son yıllarda ise çeşitli siyasi, ekonomik, sosyal istikrarsızlıklar yüzünden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir azalış meydana gelmiştir.

Daha önce dünyanın en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı alan ilk 20 ülkesi içinde yer alan Türkiye, son yıllarda bu sırasını kaybetmiş ve gerilemiştir. Literatüre katkı olması bakımından Türkiye'nin son güncel UNCTAD 2021 verileri ile dünya sıralamasındaki yeri aşağıdaki tabloda ortaya konmuştur.

Tablo 1 2021 Yılına Ait Verilerine Göre Türkiye'nin Doğrudan Yabancı Sermaye Çekmesi Bakımından Dünya Ülkeleri Arasındaki Yeri

Sıra	ÜLKE	2021
1	United States	367 376,0
2	China	180 957,0
3	Hong Kong, China	140 696,0
4	Singapore	99 099,3
5	Canada	59 675,7
6	Brazil	50 367,4
7	India	44 735,1
8	South Africa	40 888,8
9	Russian Federation	38 239,7
10	Germany	31 266,8
11	Israel	29 615,1
12	United Kingdom	27 561,5
13	Sweden	26 973,4
14	Belgium	25 576,8
15	Australia	25 085,2
16	Poland	24 815,9
17	Japan	24 652,0
18	United Arab Emirates	20 667,1
19	Indonesia	20 081,3
20	Saudi Arabia	19 285,6
21	Korea, Republic of	16 819,7
22	Ireland	15 702,1
23	Viet Nam	15 660,0
24	France	14 192,9
25	Turkey	12 530,0

Kaynak: <https://worldinvestmentreport.unctad.org/annex-tables/> (Annex table 01: FDI inflows, by region and economy, 1990-2021) Erişim Tarihi 02.04.2023

UNCTAD tarafından hazırlanan milyon dolar cinsinden miktarları paylaşılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ait tablo, çalışmamızda belli bir düzen içinde sunulmuş ve sıraya konulmuştur. Bu veriler ışığında Türkiye, dünya da doğrudan yabancı sermaye çekme bakımından 2021 yılına ait verilere göre 25. sırada yer almaktadır.

LİTERATÜR

Literatürde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmanın bu kısmında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının; ekonomik, sosyal, çevresel sürdürülebilirlik üzerine olan etkilerinin ampirik çalışmalar sonucu elde edilen sonuçları hakkında bilgi verilecektir. Literatürde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyal sürdürülebilirlik ile olan ilişkisi üzerine çalışmalar bulunmadığı için sosyal sürdürülebilirliğin belirleyicileri olan; işsizlik, demokrasi, gelir eşitsizliği vb. kavramlar üzerine yapılan çalışmalar literatür kısmına eklenmiştir.

Kaya & Kahreman (2017) çalışmalarında, 2005:1 ve 2015:3 dönemlerini kapsayan ve üç aylık zaman periyotlara sahip verileri kullanmışlardır. Çalışmada, zaman serisi analizini kullanan araştırmacılar, Türkiye özelinde bir çalışma yapmışlardır. Yaptıkları çalışmanın sonucunda ise; Türkiye’de, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerine pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna varmıştır. Bunun yanında ekonomik büyümenin de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Bu minvalde araştırmacılar, istikrarlı

bir doğrudan yabancı sermaye yatırımının çekilebilmesi için destekleyici politikaların izlenmesi gerektiği konusunda öneride bulunmuşlardır.

Değer & Özyurt (2022) yaptıkları çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini; simetrik ve asimetrik boyutlarca Türkiye özelinde incelemişlerdir. Yapılan çalışmada 2005-2020 yılları arasındaki üçer aylık verileri kullanmışlardır. Buradaki ilişkiyi açıklamak için ise Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanmışlardır. Çalışmada yapılan testler sonucunda simetrik boyutta, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensel ilişkiye ulaşılmıştır. Yani doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi mevcuttur. Asimetrik boyutuna bakıldığında ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki negatif şoklar ile ekonomik büyümedeki negatif şoklar arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu aktarılmıştır. Yani Türkiye’de, doğrudan yabancı sermaye yatırımındaki düşüş, ekonomide de düşüşe sebep olmaktadır.

Ballı & Aydın (2022) yaptıkları çalışmada, Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ekonomik büyüme ve istihdam üzerine olan etkisi incelenmiştir. Çalışmada, 2006-2021 yılları arasındaki verileri ARDL ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelemişlerdir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde pozitif bir etkisinin olduğunu yani doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki artışın ekonomik büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, istihdam üzerindeki etkisinin ise ekonomik büyümeye olan etkisi ile kıyaslandığında daha düşük kaldığı sonucuna varılmıştır.

Ağır & Rutbil (2019) çalışmalarında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ekonomik büyüme üzerine olan etkisini incelemişlerdir. 1974-2017 verileri kullanılarak yapılan çalışmada üç ayrı tahminci kullanmışlardır. Bunlar; VAR analizi temelli etki tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ve nedenselliklerdir. Çalışma sonucuna göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, Türkiye’de ekonomik büyümeyi etkilemediğidir. Bunun en önemli sebebinin ise yetersiz ve istikrarsız doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişinden kaynaklandığı belirtilmiştir.

Süt & Yüksel (2022) yaptıkları çalışmada, Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işsizlik üzerine olan etkisini incelemişlerdir. 1988-2020 arasındaki veriler üzerinden Granger nedensellik ve ARDL sınır testi uygulanmıştır. Bulunan sonuçlara göre ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki %1’lik artış işsizliği %0,06 oranında arttırmaktadır. Yani yapılan bu çalışmaya göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları işsizliği arttırmaktadır.

Sürücü vd. (2021) çalışmalarında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yoksulluk üzerine olan ilişkisini Türkiye özelinde incelemişlerdir. 1980-2019 dönemine ait yıllık veriler incelenmiştir. Yapılan çalışmanın sonuçlarına göre ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve yoksulluk arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ise tek yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Diğer yandan, normalize edilmiş eşbütünleşme denkleminde göre ise doğrudan yabancı sermaye girişinin yoksulluğu azalttığı çalışma elde edilen bir diğer bulgudur.

Kapçak (2023) çalışmasında, demokrasi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1980-2021 dönemi verilerini Toda-Yamamoto nedensellik testi yöntemiyle analiz etmiştir. Çıkan bulgular ışığında Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve demokrasi arasında çift yönlü bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Korkmaz & Daştan (2020) çalışmalarında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve işsizlik arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde incelemişlerdir. 2005 ve 2019 yılları arasındaki çeyreklik verileri, Toda-Yamamoto nedensellik testi yöntemiyle inceledikleri çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve işsizlik arasında uzun dönemde bir ilişkinin var olmadığı sonucuna araştırmacılar tarafından ulaşılmıştır.

Öztürk & Pehlivan (2020) yaptıkları çalışmada, 1974-2018 yılları arasında zaman serisi analizi yöntemi kullanılarak demokrasi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ilişkisini incelemişlerdir. Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile inceleme yapılan verilerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve demokrasi arasında çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Yani, demokrasinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif etkisinin bulunmasının yanında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da demokrasi üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

Bayraktar vd. (2019) yaptıkları çalışmada, Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1974-2015 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Bahse konu olan veriler; bağımlı değişken tarafında Gini katsayısı iken, bağımsız değişkenler ise; doğrudan yabancı sermaye yatırımları, kamu harcamaları, enflasyon ve cari açık olarak alınmıştır. Çalışmada kullanılan analiz yöntemi ise ARDL sınır testidir. Araştırma sonuçlarına göre ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları uzun dönemde gelir eşitsizliğini arttırmaktadır. Bunun sebebi ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının; vasıflı ve vasıfsız işgücü arasındaki ücret oranını değiştirmesi, sermayenin gittiği yerde yerel firmaları olumsuz etkilemesi ve monopolleşmeye bağlanmıştır.

Koyuncu (2017) çalışmasında, 1990-2015 dönemi verilerini kullanarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye’de ekonomik büyüme ve işsizlik üzerindeki etkisini Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir ilişki söz konusu iken yani doğrudan yabancı sermaye yatırımları ekonomik büyümeye sebep olurken, ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde bir etkisinin bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam arasında ise herhangi bir ilişkiye rastlamamıştır ve bunu yapılan yatırımların daha çok finans, haberleşme ve ulaştırma gibi alanlara kaymasına bağlamaktadır.

Uğur & Çetin (2022) yaptıkları çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerinin istihdam üzerine olan etkisini G20 ülkeleri özelinde işlemiştir. Araştırmacılar, 1992-2019 yılları arasındaki dönemi kapsayan verileri kullanarak panel eşbütünlük analizi kullanmışlardır. Yapılan bu çalışmanın sonucu göre; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki %10’luk bir giriş istihdamı %0.07 oranında azaltmıştır. Bu bulguya göre ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları istihdamı artırır beklentisi ile örtüşmediği belirtilmiştir.

Ahlat & Çelik (2022) yaptıkları çalışmada, Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, N11 ülkeleri özelinde çevre kirliliği üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. 1995-2018 dönemindeki verileri CO2 emisyonu baz alınarak yapılan çalışmada serilerin uzun dönemli ilişkisinin belirlenmesi amacıyla Westerlund (2007) eş bütünlük testinden, uzun dönem katsayı tahmini için DOLSMG yönteminden faydalanılmıştır. Varılan sonuçta ise N11 ülkeleri arasında; Güney Kore, Endonezya, Türkiye, Nijerya ve Vietnam için bir kirlilik tespit edilmezken; Mısır, Meksika, Bangladeş, İran, Pakistan ve Filipinler için ise bir kirlilik tespit edilmiştir.

Şahinöz & Fotourehchi (2014) çalışmalarında, 1974-2011 yıllarını kapsayan veriler ile Türkiye’de “Kirlilik Sığınağı Hipotezi” ve “Faktör Donanım Hipotezini” uygulamalı olarak incelemişlerdir. Çalışmada, ampirik analizler neticesinde faktör donanım hipotezinin gerçekleştiğini doğruladıklarını ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da CO2 emisyonu üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Böylece kirlilik sığınağı hipotezine yapılan eleştirilerin haklı olduğunu beyan etmişlerdir.

Gür (2019) yaptığı çalışmada, 1990-2017 dönemlerine ait veriler ile zaman serisi analizi yapmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve çevre ilişkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre; kısa dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre kirliliği üzerine olan etkisi pozitif olarak saptanmıştır. Uzun dönemde ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre kirliliği üzerine olan etkisi daha düşük seviyede kendini göstermiştir.

Agboola vd. (2022) yaptıkları çalışmada, Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, çevresel sonuçları ve geleneksel enerji tüketimini dinamik ARDL testi ile incelemişlerdir. 1970-2020 yılları arasındaki verileri kullanan araştırmacılar, uzun vadede doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre üzerinde olumlu etkisinin olduğunu vurgulamışlardır.

Türköz (2023) çalışmasında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yenilenebilir enerji ve fosil enerji tüketimi üzerine olan etkisini Türkiye özelinde incelemiştir. 1970-2020 yılları arasındaki döneme ait verileri, Granger ve Yoon saklı eşbütünlük testi ile analiz etmiştir. Analiz sonucuna göre; Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, yenilebilir enerji tüketimi üzerine negatif veya pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını belirtmiştir. Fosil yakıt tüketimine ilişkin sonuçlara göre ise kısa dönemde pozitif veya negatif yönde anlamlı bir ilişkinin olmadığı fakat uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının fosil yakıt tüketimi üzerine pozitif anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Haug & Ucal (2019) çalışmalarında, Türkiye’de ticaret ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının CO2 emisyonu üzerindeki rolünü incelemişlerdir. ARDL testini kullanan araştırmacılar, test sonuçları neticesinde uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve CO2 emisyonu arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamamışlardır.

Usta (2023) çalışmasında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevre kirliliği üzerindeki etkisini N-11 ülkeleri özelinde incelemiştir. 1993-2019 yılları arasındaki verileri baz alarak yapılan çalışmada panel regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler ışığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki %1’lik yükseliş CO2 üzerinde %0.15’lik bir artışa sebep olmaktadır. Buradaki sonuca göre N-11 ülkeleri için kirlilik sığımığa hipotezi geçerlidir.

VERİ SETİ VE DEĞİŞKENLERİN TANIMLANMASI

Yapılan bu çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının; ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik üzerine etkisi Türkiye özelinde incelenmektedir. Türkiye özelinde yapılacak olan bu analiz için 1990-2019 yılları arasındaki veriler ele alınmıştır.

Çalışmada incelemenin yapılabilmesi adına ekonomik sürdürülebilirlik için GSYİH ele alınmıştır, sosyal sürdürülebilirlik için ise sosyal harcamalar baz alınmıştır ve son olarak çevresel sürdürülebilirliği açıklamak adına ise karbon emisyonu(CO2) ele alınmıştır. Bu veriler bağımlı değişken olarak ele alınacağı için bağımsız değişken tarafında; kontrol değişkeni için ticaretin GSYİH içerisindeki oranı(%), açıklayıcı değişken olarak ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları kullanılmıştır. Analizde kullanılan veriler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2 Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Tanım	Veri Kaynakları
FDI	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (\$)	Dünya Bankası(Wolrd Bank)
GDP	GSYİH(\$)	Dünya Bankası(Wolrd Bank)
CO2	Karbon Emisyonu	Dünya Bankası(Wolrd Bank)
TRADE/GDP	Ticaretin GSYİH İçindeki Oranı(%)	Dünya Bankası(Wolrd Bank)
SP	Sosyal Harcamalar (\$)	OECD

Kaynak: World Bank, OECD

Çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik ilişkisini incelemek için oluşturulan modeller aşağıdaki gibidir. Kullanılan tüm değişkenler logaritmik haldedir.

Ekonomik sürdürülebilirlik için;

$$\ln\text{GDPT} = \beta_0 + \beta_1 \ln\text{TRADE/GDP} + \beta_2 \ln\text{DYSYt} + \epsilon_t$$

Sosyal sürdürülebilirlik için;

$$\ln SSt = \beta_0 + \beta_1 \ln \text{TRADE/GDP} + \beta_2 \ln \text{DYSYt} + \epsilon_t$$

Çevresel sürdürülebilirlik için;

$$\ln \text{CO2t} = \beta_0 + \beta_1 \ln \text{TRADE/GDP} + \beta_2 \ln \text{DYSYt} + \epsilon_t$$

Burada, $\text{GDPt} = \text{GSYİH}$ oranını, $\text{SSt} = \text{Sosyal harcamaları}$, $\text{CO2t} = \text{Karbon emisyonunu}$, TRADE/GDP ticaretin GSYİH içindeki oranı(%) ve $\text{DYSYt} = \text{Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını}$ ifade etmektedir. Oluşturulan bu modelde TRADE/GDP kontrol değişkenidir. Test etme de kullanılan yöntem ise veriler ardışık olduğu için zaman serisi analizidir. Zaman serisi analizinin yapılması için ise Eviews 12 programından faydalanılmıştır.

YÖNTEM

Yapılacak olan çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının; ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik üzerine etkisi ekonometrik analiz yöntemi olan Vektör Otoregressif Mode (VAR) analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın buradaki deneysel kısmı üç ayrı aşamadan oluşacaktır. Birinci aşamada, serilerin durağan olup olmadığını anlamak için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri yapılacaktır. İkinci aşamada, değişkenler arasındaki ilişkinin açıklanabilmesi adına Johansen-Juselius eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Son aşamada ise, değişkenlerin arasındaki ilişkinin sağlamasını yapmak adına En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) ve Modifiye Edilmiş Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) testleri yapılmıştır.

Zaman serisi yapılan çalışmalarda direkt olarak verilen model üzerinden analiz yapmak doğru değildir. Bu yüzden ilk olarak zaman serilerinin durağan olup olmadığını kontrol etmek gerekiyor (Karaca, 2003, s.249). Bu doğrultu da yapılan birim kök testleri Tablo 3'de raporlanmıştır.

BULGULAR

Birim Kök Testleri

Tablo 3 Düzey Değerde Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli
lnFDI	1,213*** (0,69)	-1,755 (0,69)	-1,176 (0,67)	-1,755 (0,69)
lnGDP	1,056 (0,72)	-2,040 (0,56)	-1,050 (0,72)	-1,481 (0,81)
lnTRADE_GDP	-0,810 (0,79)	-3,844** (0,02)	-1,691 (0,42)	-2,590 (0,28)
lnSP	-2,824*** (0,06)	-2,040 (0,56)	-0,927 (0,76)	-1,298 (0,86)
lnCO2	0,924 (0,76)	-2,040 (0,56)	-0,882 (0,77)	-3,193 (0,11)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir. Δ ilk fark işlemcisidir. Parantez içindekiler ise olasılık değerleridir.

Tablo 4 İlk Fark Alınmış Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli

Δ FDI	-5,333* (0,00)	-5,268 (0,00)	-5,371* (0,00)	-5,332* (0,00)
Δ lnGDP	-5,622* (0,00)	-5,659* (0,00)	-5,622* (0,00)	-5,659* (0,00)
Δ lnTRADE_GDP	-4,682* (0,00)	-3,698* (0,00)	-5,329* (0,00)	-5,545* (0,00)
Δ lnSP	-3,138** (0,03)	-2,428 (0,35)	-4,828* (0,00)	-4,829* (0,00)
Δ lnCO2	-5,708* (0,00)	-5,601* (0,00)	-7,551* (0,00)	-7,321* (0,00)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir. Δ ilk fark işlemcisidir. Parantez içindekiler ise olasılık değerleridir.

Tablo 3 ve 4'de yapılan birim kök testlerin sonuçları paylaşılmıştır. Test sonuçları gözden geçirildiği takdirde verilerin ilk farkları alındığı takdirde durağan oldukları anlaşılmaktadır. Seriler ilk farkta durağan oldukları için bir sonraki aşama olan eş bütünleşme testlerine geçilebilir.

GDP-TRADE/GDP-FDI JJ Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

Tablo 5 Ekonomik Sürdürülebilirlik İçin Gecikme Uzunluğu Test Sonucu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-19.62048	NA	0.001144	1.740037	1.885202	1.781839
1	29.76076	83.56826*	5.16e-05	-1.366213	-0.785553*	-1.199003*
2	39.95080	14.89313	4.87e-05*	-1.457754	-0.441599	-1.165138
3	45.27436	6.552081	7.02e-05	-1.174951	0.276699	-0.756928
4	60.05105	14.77668	5.34e-05	-1.619311*	0.267834	-1.075882

Tablo 5'de bilgi kriterleri uygun olan gecikme uzunluğunu göstermektedir. Yapılan testlere göre uygun gecikme uzunluğu 1 dir. Seçilen gecikme uzunluğunda otokorelasyon ve varyans tespiti için LM ve White Testleri uygulanmıştır. LM testi sonucuna göre 5,293 (p=0,80), White testi sonucuna göre ise 76,183 (p=0,34) bulunmuştur. Bu sonuca göre 1 gecikme uzunluğunda otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6 Ekonomik Sürdürülebilirlik İçin Eş-bütünleşme Testi Sonucu

İz Testi				Maksimum Özdeğer Testi			
H ₀	H ₁	Test ist.	Kritik değer (%5)	H ₀	H ₁	Test ist.	Kritik değer (%5)
r≤0	r>0	33,823*	29,797	r=0	r=1	24,355*	21,131
r≤1	r>1	9,467	15,494	r=1	r=2	7,637	14,264
r≤2	r>2	2,100	3,841	r=2	r=3	2,100	3,841

Not: * %5 anlamlılığı göstermektedir.

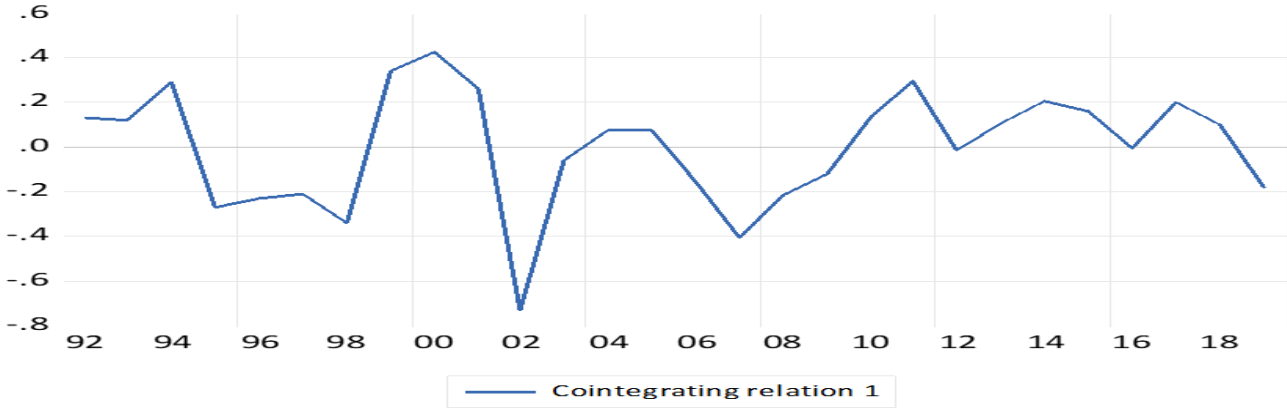
Tablo 6'da Johansen Jusellius test sonuçları rapor edilmiştir. Test sonuçlarına göre 1990-2019 yılları arasında GDP-TRADE/GDP ve FDI arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi vardır. Yani aralarında koentegrasyon mevcuttur. Bu sonuç regresyon parametresi tahmin edebilmenin mümkün olduğunu göstermektedir.

Tablo 7 Ekonomik Sürdürülebilirlik İçin Normalleştirilmiş Eş-bütünleşme Vektörü

	lnGDP	lnTRADE/GDP	lnFDI
Normalleştirilmiş Katsayılar	1	-1,205* (0,292)	-0,399** (0,035)
lnGDP=f(lnTRADE/GDP, lnFDI)			
Regresyon Tahmini: lnGDP= +13,283 + 1,205lnTRADE/GDP +0,399lnFDI			

Not: *, ** ve *** sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler ise standart hatayı göstermektedir.

Çalışmada yapılan test sonucuna göre ekonomik sürdürülebilirlik üzerinde kontrol değişkenin yani ticaretin GSYİH içindeki oranı pozitif etkiye sahiptir. Tez konusunun asıl odaklandığı ve modelde açıklayıcı değişken olarak alınan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da ekonomik sürdürülebilirlik üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. Özetle; Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ekonomik sürdürülebilirlik üzerine pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

Şekil 3 Ekonomik Sürdürülebilirlik İçin Eş-bütünleşme Grafiği

Şekil 3’de dalgalanma sıfır etrafında gerçekleşmektedir. Bu da sonuç olarak seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğunu kanıtlamaktadır. Yani modelde yer alan ve tek tek durağan olmayan değişkenlerimizin doğrusal bileşiminin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 8 Ekonomik Sürdürülebilirlik İçin Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	D-OLS	FM-OLS
lnTRADE/GDP	0,856** [2,18]	0,681** [2,14]
lnFDI	0,435* [11,04]	0,450* [11,04]
Sabit	13,893* [13,72]	14,206* [14,98]
R ²	0,97	0,87
Düz. R ²	0,96	0,87

Not: *, ** ve*** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ve parantez içindeki değer t istatistiğini göstermektedir. Bağımlı değişken ise lnGDP’dir.

Uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarında kullanılan FM-OLS ve D-OLS sonuçları ile tahmin edilen sonuçlar desteklenmeye çalışılmıştır. Alınan sonuçlar neticesinde ticaretin GSYİH içerisindeki oranı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Böylece Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik sürdürülebilirlik üzerine olan pozitif etkisi bir kez daha kanıtlanmıştır.

SP-TRADE/GDP-FDI JJ Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

Tablo 9 Sosyal Sürdürülebilirlik İçin Gecikme Uzunluğu Test Sonucu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-21.99303	NA	0.001373	1.922541	2.067706	1.964343
1	37.44375	100.5853	2.86e-05	-1.957212	-1.376552*	-1.790003
2	46.32227	12.97630	2.98e-05	-1.947867	-0.931712	-1.655251
3	64.88291	22.84387*	1.55e-05*	-2.683301*	-1.231651	-2.265278*
4	69.78492	4.902010	2.53e-05	-2.368071	-0.480926	-1.824642

Tablo 9’da bilgi kriterleri uygun olan gecikme uzunluğunu göstermektedir. Yapılan testlere göre uygun gecikme uzunluğu 3’tür. Seçilen gecikme uzunluğunda otokorelasyon ve varyans tespiti için LM testi uygulanmıştır. LM testi sonucuna göre 8,622 (p=0,47), Bu sonuca göre 3 gecikme uzunluğunda otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 10 Sosyal Sürdürülebilirlik İçin Eş-bütünleşme Testi Sonucu

İz (Trace) Testi				Maksimum Özdeğer eigenvalue) Testi			
H ₀	H ₁	Test ist.	Kritik değer (%5)	H ₀	H ₁	Test ist.	Kritik değer (%5)
r≤0	r>0	49,412*	29,797	r=0	r=1	30,428*	21,131
r≤1	r>1	18,984*	15,494	r=1	r=2	18,204*	14,264
r≤2	r>2	0,779	3,841	r=2	r=3	0,779	3,841

Not: * %5 anlamlılığı göstermektedir.

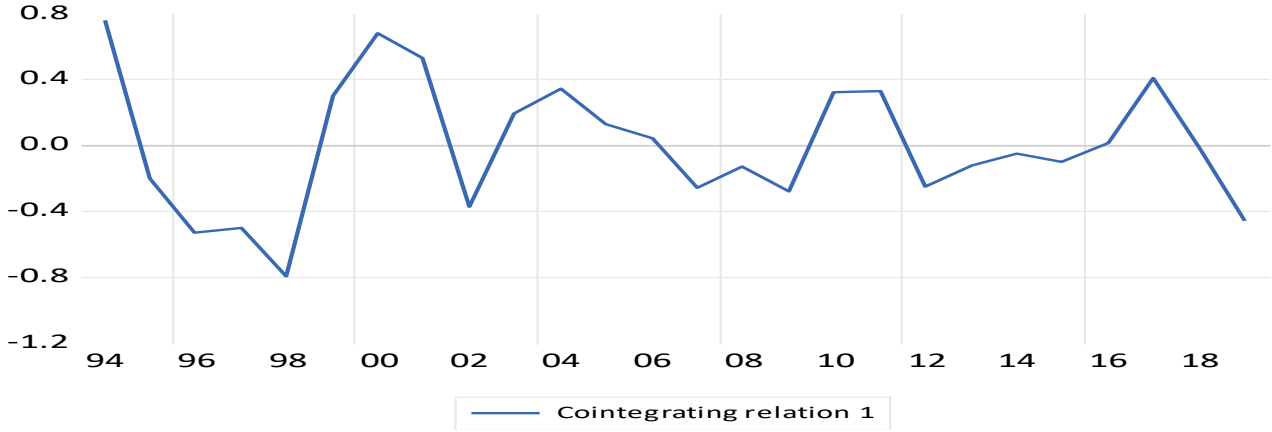
Tablo 10’da Johansen Jusellius test sonuçları rapor edilmiştir. Test sonuçlarına göre 1990-2019 yılları arasında SP-TRADE/GDP ve FDI arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi vardır. Yani aralarında koentegrasyon mevcuttur. Bu sonuç regresyon parametresi tahmin edebilmenin mümkün olduğunu göstermektedir.

Tablo 11 Sosyal Sürdürülebilirlik İçin Normalleştirilmiş Eş-bütünleşme Vektörü

	lnSP	lnTRADE/GDP	lnFDI
Normalleştirilmiş Katsayılar	1	-3,531* (0,643)	-0,274 (0,069)
lnSP=f(lnTRADE/GDP, lnFDI)			
Regresyon Tahmini: lnSP= -5,508 + 3,531lnTRADE/GDP +0,274lnFDI			

Not: *, ** ve *** sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler ise standart hatayı göstermektedir.

Çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyal sürdürülebilirlik üzerine etkisini incelemek için yapılan Johansen Jusellius Eşbütünleşme testine göre; kontrol değişkeninin yani ticaretin GSYİH içindeki oranının artması sosyal sürdürülebilirlik üzerine pozitif etki sağladığı net olarak anlaşılmaktadır. Açıklayıcı değişken olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da sosyal sürdürülebilirlik üzerine etkisi normalleştirilmiş eşbütünleşme vektörüne göre anlamlı değildir.

Şekil 4 Sosyal Sürdürülebilirlik İçin Eş-bütünleşme Grafiği

Şekil 4’de de dalgalanma sıfır etrafında gerçekleşmektedir. Bu da sonuç olarak seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğunu kanıtlamaktadır. Yani modelde yer alan ve tek tek durağan olmayan değişkenlerimizin doğrusal bileşiminin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 12 Sosyal Sürdürülebilirlik İçin Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	D-OLS	FM-OLS
lnTRADE/GDP	1,580** [2,34]	1,422* [3,08]
lnFDI	0,363* [5,36]	0,380* [6,40]
Sabit	0,109 [0,06]	0,349 [0,25]
R ²	0,94	0,86
Düz. R ²	0,91	0,85

Not: *, ** ve*** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ve parantez içindeki değer t istatistiğini göstermektedir. Bağımlı değişken ise lnSP’dir.

Tablo 12’de uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarında kullanılan FM-OLS ve D-OLS sonuçları ile tahmin edilen sonuçlar desteklenmeye çalışılmıştır. Çıkan sonuçlar neticesinde ticaretin GSYİH içerisindeki oranı sosyal harcamalar üzerine pozitif etkide bulunmaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da %1 anlamlılık düzeyinde sosyal harcamalar üzerine pozitif etkisi gözle çarpılmaktadır. Yapılan 3 analizden iki tanesi D-OLS ve FM-OLS doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyal sürdürülebilirlik üzerine pozitif bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

CO₂-TRADE/GDP-FDI JJ Eş-bütünleşme Testi Sonuçları

Tablo 13 Çevresel Sürdürülebilirlik İçin Gecikme Uzunluğu Test Sonucu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	5.252807	NA	0.000170	-0.166875	-0.022893	-0.124061
1	57.52070	89.04900*	6.93e-06	-3.371904	-2.795976*	-3.200650*
2	64.20008	9.895378	8.48e-06	-3.200006	-2.192133	-2.900312
3	77.29587	16.49099	6.75e-06*	-3.503397*	-2.063579	-3.075264

Tablo 13’de bilgi kriterleri uygun olan gecikme uzunluğunu göstermektedir. Yapılan testlere göre uygun gecikme uzunluğu 3’tür. Seçilen gecikme uzunluğunda otokorelasyon ve varyans tespiti için

LM ve White Testleri uygulanmıştır. LM testi sonucuna göre 6,220 ($p=0,71$), White testi sonucuna göre ise 87,436 ($p=0,104$) bulunmuştur. Bu sonuca göre 3 gecikme uzunluğunda otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 14 Çevresel Sürdürülebilirlik İçin Eş-bütünleşme Testi Sonucu

İz (Trace) Testi				Maksimum Özdeğer eigenvalue) Testi			
H ₀	H ₁	Test ist.	Kritik değer (%5)	H ₀	H ₁	Test ist.	Kritik değer (%5)
$r \leq 0$	$r > 0$	49,684*	29,797	$r=0$	$r=1$	35,059*	21,131
$r \leq 1$	$r > 1$	7,624	15,494	$r=1$	$r=2$	6,295	14,264
$r \leq 2$	$r > 2$	1,329	3,841	$r=2$	$r=3$	1,329	3,841

Not: * %5 anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 14’de Johansen Jusellius test sonuçları rapor edilmiştir. Test sonuçlarına göre 1990-2019 yılları arasında CO₂-TRADE/GDP ve FDI arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi vardır. Yani aralarında koentegrasyon mevcuttur. Bu sonuç regresyon parametresi tahmin edebilmenin mümkün olduğunu göstermektedir.

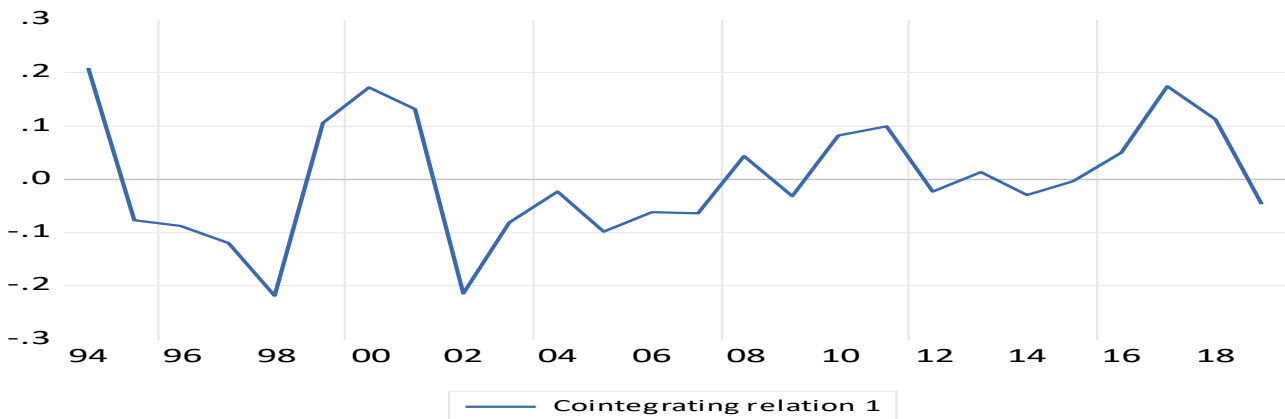
Tablo 15 Çevresel Sürdürülebilirlik İçin Normalleştirilmiş Eş-bütünleşme Vektörü

	lnCO ₂	lnTRADE/GDP	lnFDI
Normalleştirilmiş Katsayılar	1	-1,122* (0,643)	-0,046*** (0,069)
lnCO ₂ =f(lnTRADE/GDP, lnFDI)			
Regresyon Tahmini: lnCO ₂ = -4,072 + 1,122lnTRADE/GDP +0,046lnFDI			

Not: *, ** ve *** sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler ise standart hatayı göstermektedir.

Çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, çevresel sürdürülebilirlik üzerine etkisini incelemek için yapılan Johansen Jusellius Eşbütünleşme testine göre; kontrol değişkeninin yani ticaretin GSYİH içindeki oranının artması çevresel sürdürülebilirlik üzerine negatif etki sağladığı net olarak anlaşılmaktadır. Açıklayıcı değişken olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da çevresel sürdürülebilirlik üzerine etkisi negatiftir. Çünkü yapılan test sonucuna göre belirtilen her iki değişkeninde karbon emisyonunu arttırdığı gözlemlenmiştir.

Şekil 5 Çevresel Sürdürülebilirlik İçin Eş-bütünleşme Grafiği

Şekil 5'te de dalgalanma sıfır etrafında gerçekleşmektedir. Bu da sonuç olarak seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğunu kanıtlamaktadır. Yani modelde yer alan ve tek tek durağan olmayan değişkenlerimizin doğrusal bileşiminin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 16 Çevresel Sürdürülebilirlik İçin Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	D-OLS	FM-OLS
lnTRADE/GDP	0,627* [3,64]	0,531* [4,32]
lnFDI	0,088* [5,09]	0,093* [5,88]
Sabit	-3,055 [-6,87]	-2,798 [-7,617]
R ²	0,93	0,83
Düz. R ²	0,90	0,82

Not: *, ** ve*** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılığı ve parantez içindeki değer t istatistiğini göstermektedir. Bağımlı değişken ise lnCO₂'dir.

Tablo 16'da uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarında kullanılan FM-OLS ve D-OLS sonuçları ile tahmin edilen sonuçlar desteklenmeye çalışılmıştır. Çıkan sonuçlar neticesinde ticaretin GSYİH içerisindeki oranı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, karbon emisyonu üzerine pozitif etkide bulunduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Dünyanın bir köy haline gelmesi ile birlikte özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya da doğrudan yabancı sermaye yatırımları hızlanmış ve hacim olarak giderek artmaya başlamıştır. Ülkemizde ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hızlanması 1980 yılı sonrasında başlamaktadır. Dünya da ve Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artmasının sebebi ise, özellikle gelişmekte olan ülkelerin yatırım alarak kendi taraflarında meydana gelen; tasarruf açığı, işsizlik, yüksek döviz kurları gibi sorunlara çözüm olacak bir yol olarak bakılmasından kaynaklanmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkenin ana sorunlarının başında gelen ve çözüm bulunması halinde ülke ekonomilere ciddi bir fayda sağlayacağından dolayı doğrudan yabancı sermaye yatırımları büyük önem taşımaktadır. Fakat dışarıdan gelen bir şey olduğu için faydasının yanında zarar da getireceği bilinen bir gerçektir ve bu gerçeğin göz ardı edilmeden faydaları gibi zararlarının da incelenmesi önem taşımaktadır. Bu sebeple doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının; ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik üzerine etkisi Türkiye özelinde 1990-2019 yılları arasındaki veriler kullanılarak incelenmiştir.

Yapılan çalışmada, ilk olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının teorik ve kavramsal açıdan açıklamaları yapılmıştır. Sonrasında ikinci dünya savaşından sonra dünya da ne kadar hızlı ilerlediği ve gelişmekte olan ülkeler için öneminden bahsedilmiştir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin ilerleyebilmesi ve gelişmesi açısından önemine değinilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları; sosyal, hukuk, güvenlik gibi önemli alanlarda istikrar yakalamış ülkelere daha fazla gitmektedir. Çalışmada daha sonra Türkiye özelinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları 1980 öncesinde Türkiye'de çok etkili olmamakla birlikte demiryolları vb. projeler sayesinde öncelikle Osmanlı'ya giriş yapmıştır. Bu girişten sonra 1980 yılına kadar ciddi bir ivme yakalayamamıştır. Bunun sebebi ülke ekonomisinin kapalı bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. 1980 yılında 24 Ocak Kararları ile birlikte dışa daha açık bir politika belirlenmesi ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye'ye girişi de hızlanmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, asıl ivme kazandığı zaman ise 2000 yılları sonrasındır. Çünkü IMF'nin kurallarına uyulması, AB girmek için

gerçekleştirilmesi gereken adımlara yönelince Türkiye, doğrudan yabancı sermaye yatırımları da hızla akmaya başlamıştır.

Çalışmanın ampirik kısmında ise, değişkenler üzerinde birim kök testleri uygulanmış ve bu testler raporlanarak yorumlanmıştır. ADF ve PP birim kök testleri sonucunda düzey değerinde durağan olmayan verilerin hepsi ilk fark alınca durağan hale gelmişlerdir ve bu şekilde rapor edilmişlerdir. Bir sonraki adımda ise Johansen Jusellius eş-bütünleşme testleri uygulanmıştır. Eş-bütünleşme testlerinin sağlanmasını yapmak ve yapılan çalışmanın ampirik kısmını daha sağlam temeller üzerine oturtmak için ise D-OLS ve FM-OLS testleri testleri uygulanmıştır. Yapılan tüm testler sonucunda ise Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ekonomik sürdürülebilirlik üzerine pozitif bir etkisin olduğu saptanmıştır. Yani doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artması ekonomik sürdürülebilirlik üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, sosyal sürdürülebilirlik üzerine etkisi de pozitiftir. Yani doğrudan yabancı sermaye yatırımları arttığı zaman sosyal sürdürülebilirlik bu sonuçtan olumlu etkilenmektedir. Son olarak, yapılan testlere göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları arttığı zaman karbon emisyonunun arttığı gözlemlenmiştir yani doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artması çevresel sürdürülebilirlik üzerine olumsuz bir etkiye sahiptir.

Çalışmanın ampirik sonuçlarına göre üç çıkarım yapılmıştır. Birinci çıkarım ekonomik sürdürülebilirlik üzerinedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye’de ekonomi üzerindeki pozitif etkisi göz önüne alınca, bu etkinin sürdürülebilirliğinin devam edebilmesi ve daha fazla yatırım çekilebilmesi için birçok alanda reformlar yapılması gerekmektedir. Çünkü Türkiye’nin son yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımları tarafında bir düşüş gösterdiği kullanılan tablolarda açıkça ortaya konmuştur. Bu minvalde; güvenlik, hukuk, eğitim vb. birçok alanda reformlar yapılması yatırımcılar için güvenli bir ortam oluşmasına sebep olacaktır. Bunun gerçekleşmesi daha fazla yatırım çekilmesi anlamına gelmektedir. Böylece daha fazla yatırım çekilerek ekonomik bir sürdürülebilirlik sağlanabilir.

İkinci çıkarım ise sosyal sürdürülebilirlik üzerinedir. Sonuç kısmında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artırılması ekonomik sürdürülebilirlik üzerine pozitif bir etkiye sahip olacağı yapılan testler sonucunda raporlanmıştır. Fakat gerçekleşen yatırımların satış gibi yani Türkiye’de daha önce var olan bir yapının yurtdışı merkezli firmalara satılması şeklinde yatırım çeşitleri yerine daha kalıcı yatırımların gerçekleşmesi için politikalar uygulanmalıdır. Burada daha kalıcı yatırımlardan kasıt ise; üretim tesisi gibi yatırımlardır. Böyle yatırımların artması işsizlik başta olmak üzere sosyal sürdürülebilirliğe engel olan birçok soruna çözüm kaynağı olacaktır.

Üçüncü çıkarım çevresel sürdürülebilirlik üzerinedir. Yapılan testlerde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye’de çevre sorunlarına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden yatırımlar arttırıldığı zaman, insanlığın ve ülke vatandaşlarımızın en büyük varlığı olan çevrenin tahribatı konusunda önlemler alınmalıdır. Burada Kirlilik Hale hipotezinin, ülkemiz nezdinde gerçekleşebilmesi için yatırım yapan gelişmiş ülkeden teknoloji, bilgi, yönetim transferlerinin de gerçekleşmesi gerekmektedir. Gelişmiş teknolojiler ile üretim yapmak var olan çevreye olumlu etkiler oluşturacağı yadsınamaz bir gerçektir. Bu yüzden bu minvalde çalışmalar yapılması büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın, literatüre yaptığı katkıların başında UNCTAD 2021 verilerinin süzdürülmesi ve analiz edilmesinden sonra Türkiye’nin yabancı yatırım çekmede dünyada 25. sırada olduğu saptanması gelmektedir. Bunun yanında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının üç ayrı değişken üzerine etkisi incelenerek literatürde benzeri olmayan bir uygulama ortaya konmuştur. Ayrıca literatürde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının direkt olarak sosyal sürdürülebilirlik üzerine etkisini inceleyen çalışmalarında bulunmamasından dolayı ve bu çalışmada da ilgili konu üzerinde inceleme yapılarak literatüre katkı yapılmıştır.

Ele alınan konu, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sosyal sürdürülebilirlik üzerine olan etkisini; Türkiye özelinde ve bir kontrol bir de açıklayıcı değişken kullanarak sınırlı tutmuştur. Farklı

ülkeler ve çoklu değişkenler kullanılarak sosyal sürdürülebilirlik üzerine çalışma yapılması literatüre daha ciddi katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2016). “Doğrudan Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği”. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (3), 92-105.
- Agboola O.P., Hossain, Md. ve Bekun, V.F. (2022). “Environmental Consequences of Foreign Direct Investment Influx and Conventional Energy Consumption: Evidence From Dynamic ARDL Simulation for Turkey”. *Environmental Science and Pollution Research*, (29), 53584-53597.
- Ağır, H. ve Rutbil, M. (2019). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 287-299.
- Ahlat, A. (2022). “Demokrasi ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı: Türkiye Örneği”. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 6 (2), 197-215.
- Ahlat, A. ve Çelik, K. (2022). “Çevresel Kirlilik ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı: N-11 Ülkeleri İçin Ampirik Bir Uygulama”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (34), 1-18.
- Ballı, P.E. ve Aydın, A. (2022). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi”. *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2), 39-60.
- Bayraktar, Y., Özyılmaz A. ve Toprak M. (2019). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye Deneyimi”. *Akademik Hassasiyetler*, 6 (12), 445-475.
- Eğilmez, M. (2020). Türkiye Ekonomisi. Remzi Kitabevi
- Gür, B. (2019). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Karbondioksit Emisyonu İlişkisi: Türkiye İçin Kirlilik Cenneti Hipotezinin Değerlendirilmesi”. *Avrasya Bilimler Akademisi Ekonometri, İstatistik ve Ampirik Ekonomi Dergisi*, (13), 1-13.
- Hacaloğlu, T. (1983). Yabancı Sermaye ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Uygulaması (Uzmanlık Tezi). T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Teşvik ve Uygulama Başkanlığı.
- Haug, A.A. ve Ucal M. (2019). “The Role of Trade and FDI for CO2 Emissions in Turkey: Nonlinear Relationship”. *Elsevier*, (81), 297-307.
- Kapçak, S. (2023). “Türkiye’de Demokrasi İle Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Tesi”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, 10 (1), 138-148.
- Karaca, O. (2003). “Türkiye’de Enflasyon – Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4 (2), 247-255.
- Kaya, A. ve Kahreman, Y. (2017). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi”. *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (4), 25-39.
- Kendime Yazılar, (2016, Ağustos 16). “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye”. <https://www.mahfiegilmez.com/2016/08/dogrudan-yabanc-sermaye-yatrimlar-ve.html> Erişim Tarihi: 06.01.2023.
- Koyuncu Turan, F. (2017). “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması (1990-2015)”. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 7 (2), 17-24.

- Kurt, Ü., Kılıç, C. ve Özekicioğlu, H. (2019). “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Co2 Emisyonu Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Ardl Sınır Testi Yaklaşımı”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (1), 213-224.
- Lebe, F. ve Ersungur, Ş. (2011). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımını Etkileyen Ekonomik Faktörlerin Ampirik Analizi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25, 321-339.
- Öztürk, S. ve Pehlivan, Ö.S. (2020). “Türkiye’de Demokrasi ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi Toda – Yamamoto Nedensellik Analizi (1974- 2018)”. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (17), 113-118.
- Öztürk, Ş., Nas, F. ve İçöz, E. (2008). “24 Ocak Kararları, Neo- Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 15-32.
- Seydioğlu, H. (2006). Uluslararası İktisat. Gizem Can Yayınları.
- Sürücü, Ş., Acar, M.S. ve Ay, A. (2021). “Doğrudan Yabancı Yatırım ve Yoksulluk Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”. 4. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Öğrenci Kongresi(304-322).
https://www.researchgate.net/publication/361603633_DOGRUDAN_YABANCI_YATIRIM_VE_YOKSULLUK_ARASINDAKI_ILISKI_TURKIYE_ORNEGI
- Süt, A.T. ve Yüksel, Ö. (2022). “Doğrudan Yabancı Yatırımların İşsizlik Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği” S. Sarı ve A.H. Gencer (Ed.), International Conference On Eurasian Economies 2022(ss. 90-96). Eurasian Economists Association. <https://doi.org/10.36880/C14.02691>
- Şahinöz, A. ve Fotourechi, Z. (2014). “Kirlilik Emisyonu ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Türkiye İçin Kirlilik Sığnağı Hipotezi Testi”. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 21 (21), 188-210.
- Uğur, B. ve Çetin, R. (2022). “Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İstihdam Üzerine Etkileri: G-20 Örneği”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (72), 109-123.
- UNCTAD, (2022, 9 Haziran). World Investment Report 2022. <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2022> Erişim Tarihi: 27.03.2023.
- Usta, C. (2023). “Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Çevresel Kirliliğe Etkisi: N-11 Ülkeleri Örneği” *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 7 (1), 58-73.
- Tamçelik, S. (2000). “Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasi, İktisadi ve Sosyal Etkiler”. *Erdem Dergisi*, 12 (35), 483-535.
- Töre, İ. (2015). “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Yabancı Sermaye Mevzuatı”. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3 (4), 123-148.
- TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2018-33624> Erişim Tarihi: 22.01.2022.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi,
<https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx> Erişim Tarihi: 21.02.2023.
- Türköz, K. (2023). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Yenilenebilir ve Fosil Enerji Tüketimi Üzerindeki Etkileri: Türkiye İçin Saklı Eşbütünleşme Analizi Bulguları”. *Journal of Yasar University*, 18 (69), 1-18.
- Yapraklı, S. (2006). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 21 (2), 23-48.